

שיעור כללי – הסוגיה ובית המדרש הציבורי כאחד גרמא בנזיקין – למה פטור, ועל בסיס מה כל בתי הדין מחייבים בפועל?

מקורות (רובן מבבא קמא):

סוגיות בהן הוזכר גרמא במפורש:

בבא קמא ס ע"א ת"ר: ליבה ולבתה הרוח... וגרמא בנזיקין פטור; שם קיט ע"א א"ר יוחנן כל הגוזל את חברו שווה פרוטה... כאילו הרגן; סוגיות דומות, שראשונים השתמשו במינוח גרמא כדי להסביר, כגון: סוגיית נה ע"ב – נו ע"א לגבי פטור בדיני אדם וחיוב בדיני שמיים.

למרות שפטור, יש דינים מיוחדים:

התייחסות עקרונית בתוד"ה "ולא" בבא קמא ב ע"א, רק שתי השורות העוסקות ב"אין עונשין מן הדין"; בבא בתרא כב ע"ב "א"ל אביי: גרמא בנזיקין אסור; מאירי בבא קמא נו ע"ב ד"ה "כל שכתבנו עליו"; תפיסה – יש"ש בבא קמא ו, ו; מרדכי בבא קמא י רטו;

בהשוואה לדיני דגרמי: לא ניכנס בשיעור למכלול יחסי גרמא וגרמי, אלא רק כטיפה בים כדי לראות מה ניתן ללמוד משם – רש"י בבא בתרא כב ע"ב; רמב"ם חובל ומזיק ז, ז; רא"ש בבא בתרא ב, יז; דברי מו"ר הרב ליכטנשטיין בסוף קונטרס "דינא דגרמי"; תוד"ה "זאת אומרת" בבא בתרא כב ע"ב, בעיקר דברי הריצב"א.

מה המקור והסיבות האפשריות? השוואה לשבת ומחיקת השם – שבת קכ ע"א "דתניא הרי שהיה שם... גרמא שרי"; בבא קמא ס ע"א שהובאה לעיל; שמונה קבצים ב, רסז; דברים העולים מן המאירי בבא קמא נו ע"א ד"ה "וכן הרבה נכללו"; תוד"ה "כיסויי" בבא נו ע"א;

למה אפוא כל בתי הדין הרבניים היום מחייבים בגרמא, ומה משמעות התורה הציבורית שבכך:

שו"ע חו"מ שפז; דוגמה להסבר: הרב אברהם שפירא זצ"ל, תחומין ג

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב

א"ל אביי: והא גרמא הוא! א"ל: הכי אמר רב טובי בר מתנה, זאת אומרת: גרמא בנזיקין אסור.

מאירי בבא קמא נו ע"א

כל שכתבנו עליו כאן שהוא חייב בדיני שמים פירושו שהוא חייב בו בהשבון הא לענין איסור אף מה שהוא פטור בו מדיני שמים איסור מיהא יש בו אלא שלענין השבון נאמרה ומכאן כתבו גדולי הדורות שכל שנאמר עליו חייב בדיני שמים פסול הוא לעדות עד ששיב והדברים נראין שמאחר שהוא חייב להשיב תורת גזלה חלה עליו עד ששיב:

ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ו סימן ו

ונראה, כל היכא דאמרינן חייב בדיני שמים, אי תפס מפקינן מיניה, אפילו לפי' רש"י שפי' בפרק השוכר את (האומנים) [הפועלים] (ב"מ צ"א ע"א ד"ה רבא אמר) גבי חוסם פרה ודש בה, שפטור בקים ליה בדבריה מיניה. ואפילו הכי חייב לצאת ידי שמים. והיכא שתפס הניזק לא מפקינן מיניה. מאחר שמחויב לצאת ידי שמים, וכן פסק הא"ז (שם סימן רפ"ז). מ"מ כה"ג לכ"ע מפקינן מיניה. בשלמא בקים ליה בדבריה מיניה חייב הוא. רק דלא קטלינן בתרי קטלא, ועבדינן ליה החומרא. הילכך, היכא דלא עבדינן החומרא. כגון בשוגג, או שלא בהתראה, או בזמן הזה. אם כן נוכל לומר שהסברא נותנת שאי תפס לא מפקינן מיניה. דהא סוף סוף חייב הוא. אבל היכא שגרמא בנזיקין הוא. ואין בו חיוב מן הדין, אלא לצאת ידי שמים. אם כן פשיטא דאי תפס מפקינן מיניה....

ומצאתי כתוב בתשובה וז"ל, נ"ל, היכא דאיתמר חייב בדיני שמים. אף על גב דאין לב"ד לכופו לשלם. מ"מ בדברים בלי כפייה יש לדחוקו... וכן מצאתי בצפנת פענח, וז"ל, כל מקום שאמרו חייב בדיני שמים. אם בא, צריכין להודיעו, אין אנו יכולין לחייב אותו. אבל צריך אתה לצאת ידי שמים. כי דינך מסור לו. כדי שיתן אל לבו, וירצה את חברו, ויצא ידי שמים:

מרדכי מסכת בבא קמא פרק הגוזל עצים רמז קטו

שקיבל עליו בפירוש אם לא אקנה לך אשלם ממיטב תדע דפריך מהא (*דאוביר) [*דאמר אם אוביר] ולא אעביד אשלם במיטבא ואי מיירי דלא קבליה עילויה מאי קושיא דאם אוביר דהתם קיבל עילויה הלכך בדקבליה עליה לשלם איירי ואי לא קביל עליה היה פטור לדברי הכל ומכאן אתה למד לכל הגרמות אם יקבל עליו בפירוש לשלם אם יגרום לו הפסד שהוא חייב

רש"י מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב ד"ה גרמא בניזקין

גרמא בניזקין אסור - ואפי' (ד) למ"ד (ב"ק דף צח: ק) דלא דאין דינא דגרמי ופטור מלשלם אסור לגרום וכשבא להעמיד גרמא להזיק חבירו מעכב.

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ז הלכה ז

כל הגורם להזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו כשאר המזיקין, אף על פי שאינו הוא המזיק זה הנזק עצמו באחרונה הואיל והוא הגורם הראשון חייב. כיצד, הזורק כלי שלו מראש הגג על גבי כרים וכסתות ובא אחר וקדם וסלק את הכרים מעל הארץ ונחבט הכלי בארץ ונשבר ד חייב נזק שלם כאילו שברו בידו, שסלוק הכרים והכסתות גרם לו שישבר, וכן כל כיוצא בזה. /השגת הראב"ד/ שסלוק הכרים והכסתות גרם לו שישבר וכן כל כיוצא בזה. א"א הרב פסק כן משום דדיינין דינא דגרמי ואין הכל מודין לו לפי שלא עשה בכלי שום מעשה. +

רא"ש מסכת בבא בתרא פרק ב סימן יז (רק לראות שיש שלוש הגדרות לחילוק):

... וצריך ליתן חלוק בין כל הני דמחייבין ובין דבר הנקרא גרמא בנזקין דפטור כגון ההוא דכיצד הרגל (דף כו ב) זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות אפילו קדם הוא וסילקו פטור וכן ההיא דשור שנגח את הפרה (דף מז ב) דתנן הכניס פירותיו לחצר בעל הבית שלא ברשות ואכלתן בהמה של בעל הבית פטור ואם הוזקה בהן בעל הפירות חייב ואמר רב עלה בגמרא ל"ש אלא שהוחלקה בהן אבל אכלה והוזקה פטור והנותן סם המות לפני בהמת חבירו פטור מדיני אדם ובפרק הכונס (דף נט ב) תנן השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן פטור מדיני אדם וכל הני דחשיב בריש הכונס פורץ גדר בפני בהמת חבירו כופף קמת חבירו בפני הדליקה עושה מלאכה במי חטאת והמבעית את חבירו. ובפרק [החובל] (דף צא א) תקע באזנו וחרשו פטור מדיני אדם דאיהו הוא דאבעית אנפשיה ושיסה בו את הכלב שיסה בו את הנחש ובפ' הכונס (דף ס א) ליבה ולבתו הרוח ויש לחלק **דכל היכא דהוא בעצמו עושה ההיזק לממון חבירו וברי היזיקא מיקרי דינא דגרמי וחייב**. שורף שטר או מוחל הוא בעצמו מזיק לממון חבירו וכן מראה דינר לשולחני כי במה שיאמר לו שהוא טוב הוא פוטר את הנותנו לו וכן אחוי אחויי ברי היזיקא דכיון דמראה ממון ישראל לעובד כוכבים אנס ברור הוא שיטלנו העובד כוכבים דאקשי' רחמנא לתוא מכמר ואין לך מעשה גדול מזה וכן נתייאש ממנה ולא גדרה דכיון דמעורב ממון בממון חבירו ואוסרו ונתייאש מלגדור ברי היזיקא וחשיב מעשה וכן דן את הדין ומחייב את הזכאי ליתן לו או פטר את החייב או האכיל את הטריפה לכלבים על ידו הוי כעושה מעשה אבל כל הני הוו גרמא בעלמא דההיא דשיסה בו כלב ונחש לא ברי היזיקא כולי האי כמו מסור דשמא לא ישוך הכלב והנחש וההיא דזרק את הכלי מראש הגג כשזרק לא עשה מעשה הראוי להזיק שהרי היו תחתיו כרים וכסתות וכשסלקו נמי לא עשה מעשה בגוף הממון אף על גב דברי היזיקא ולא דמי למסור שמראה על גוף הממון וכמאן דקלייה דמי ושולח את הבעירה אין עושה מעשה בגוף הממון אלא החרש הוא שעשה את המעשה וכן פורץ גדר ממילא היא יוצאה ונותן סם המות לפני בהמת חבירו אין מאכילה ומבעית חבירו איהו הוא דמבעית אנפשיה ועוד יש לחלק **דכל היכא דההיזק נעשה מיד בשעת מעשה נקרא דיני דגרמי** כמו שורף שטר ומוחל וכן מראה דינר לשולחני כי מיד הוא פוטר אותו שנותנו לו ומסור בעידנא דאחוי כמאן דקלייה דמי וכן נתייאש מיד בשעת יאוש נעשה כלאים אלא שאין אוסר עד שיוסיף מאתים וכן דין והוראה ההיזק בא מיד אבל המסלק את הכרים בשעת סילוקו עדיין לא נשבר הכלי עד שיגיע לארץ וכן שיסה עד אחר שיסוי לא ישוך וכן השולח את הבעירה בשעה שנותנה לחרש אין מזיק וכן פורץ גדר עד שתאבד הבהמה והמבעיתה אחר שהבעיתה הוא מתפחד והולך וההיא דהעושה מלאכה במי חטאת חייב לרבי מאיר:

מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל בסוף דינא דגרמי:

...דומני שנתקשה, גם אם נרצה, להתעלם משיקולי הריצב"א... בדורותינו, יישום חיובי גרמי - או, יותר נכון, פטורי גרמא - על פי מתכונת הרמב"ן הצרופה, נתקל בקשיים מעשיים ההולכים ומחריפים. במציאות הטכנולוגית המתפתחת, גוברת בהתמדה היכולת להסב נזקים, פיסיים או אפילו וירטואליים של ממש, בלי להתחייב על פי הקריטריונים של הרמב"ן או של הר"י. הנזקים יכולים להיות יותר מופשטים ותהליך הנזק יותר עקיף מהרף המינימלי הנדרש לחייב מדין גרמי - ואף על פי כן, התוצאה חמורה למדי, יוכל גנב למדן ומבריק לתכנן ולבצע שוד מושלם, בעזרת מערכת כלי פריצה של גרמא, מבלי להסתבר, לדוגלים בשיטה זו, בנזק ישיר או גרמי... וגם אם נדחה דוגמה זו, ...הנתמיד בפטור תרחיש כזה על יסוד גרמא בנזקין? האם מגמת ניתוק האדם ממעשיו, על בסיס פער הזמן בין הפעולה והתגובה, ומתוך הנחת עצמאותן של מערכות מפותחות שכמה פוסקים אימצו כדי להקל בשעת הצורך לגבי שבת, ישימה לגבי פטור נזק? וגם אם נדחה דוגמה זו, מתוך הנחה שניתן לחלק בין שבת לניזקין... כלום אין הבעיה בעיה קיימת בשפע מקרים אחרים? הבקשה שטוחה, הסמכות קיימת, והעיניים נשואות, במידה ויעלה ביד גדולי הפוסקים לתקן בנידון, הם יצליחו לגדור פירצה חברתית של ממש, ואף ישכילו, בד בבד, להרים קרנה של תורה.

תוספות מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב ד"ה זאת אומרת

זאת אומרת גרמא בנזקין אסור - ומעיקרא ס"ד כי היכי (ה) דמעיקרא פטור ה"נ דמותר הכא משמע דגרמא בנזקין דפטור וכן בפ' כיצד הרגל (ב"ק דף כו:) זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות וקדם וסילקן אפילו הוא פטור ובפרק הפרה (שם דף מז:) הכניס פירות לחצר בעל הבית שלא ברשות כו' וקאמר בגמרא דאם אכלה והוזקה פטור ונתן סם המות לפני בהמת חבירו דפטור (שם) ושולח בעירו ביד חרש שוטה וקטן (שם נט:) ופורץ גדר בפני בהמת חבירו וכופף קמת חבירו בפני הדליקה ועושה מלאכה במי חטאת (שם נה: נו.) וליבה וליבתו הרוח דפטור בכל הנך כדאמר בפרק הכונס (שם דף נט:) ומבעית חבירו דהוי נמי גרמא כדאמר בפרק קמא דקדושין (דף כד:) דאיהו הוא דאבעית אנפשיה ובכיצד הרגל (ב"ק דף כג:) שיסה בו כלב שיסה בו נחש פטור ויש ליתן טעם מאי שנא כל הני מדינא דגרמי כגון אחווי אחווי דהגוזל בתרא (שם דף קטז: ושם) ומראה דינר לשולחני ונמצא רע ונפרצה אומר לו גזור ודן את הדין דחייב לר"מ אפילו לא נשא ונתן בידו והשורף שטרותיו של חבירו ומוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו וחילק רבינו יצחק לשון אח' דדינא דגרמי חייב היינו שעושה הוא עצמו היזק לממון חבירו ועוד חילק דדינא דגרמי דחייב היינו (ו) משעת מעשה שבא ההיזק ועל הכל קשה טיהר את הטמא ובעה"ב עצמו עירבן עם פירותיו ואמאי חייב דהוא עצמו אינו עושה היזק בממון חבירו וגם באותה שעה שמטהר אינו בא ההיזק ונראה לריצב"א דדינא דגרמי הוי מטעם קנס כדמוכח בירושלמי ולכך כל היזק המצוי ורגיל לבא קנסו חכמים וטעם דקנסו שלא יהא כל אחד הולך ומזיק לחבירו בעין והיינו טעמא דמאן דמחייב בהיזק שאינו ניכר ואפשר דבשוגג נמי קניס רבי מאיר כי היכי דקניס במטמא ומדמע אחד שוגג ואחד מזיד.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכ עמוד ב

דתניא: הרי שהיה שם כתוב לו על בשרו - הרי זה לא ירחוץ ולא יסוך ולא יעמוד במקום הטינופת. נזדמנה לו טבילה של מצוה - כורך עליה גמי ויורד וטובל. רבי יוסי אומר: לעולם יורד וטובל כדרכו, ובלבד שלא ישפשף! - שאני התם דאמר קרא ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם, עשייה הוא דאסור, גרמא - שרי.

שמונה קבצים ב, רסז:

העונשים החברתיים, בייחוד בשביל היזק ממון, יש להם שני מקורות נפשיים; טוב ורע. האחד נובע מתוך ההכרה שאסור לעשות עוולה, והעושה עוול צריך שייסור כדי שתתחזק ההכרה הטובה הזאת. והשני בא מתוך צרות עין, שהאיש האחר אין לו ליהנות בשלי, או לנגוע בשלי, מפני שההרגשה של השלי ושל האני היא חזקה ומגושמת באין שיעור. כל המשפטים שהם הולכים בלא מקור אלהי יונקים ממקור הרע, וכל המשפטים האלהיים אין בהם כלום מהרע, כי אם הכל נובע ממקור הטוב של האמת והיושר כשהוא לעצמו. והענפים יש בהם מן השורש. פעמים בגילוי ופעמים רק בהעלם. ומשפטי הגויים

ברובם נובעים מן האנוכיות הגסה הזאת, שעליה בנויה החברה הפוליטית של האנושיות. עד אשר לא באה למידה הנבואית העליונה של כיתות החרבות לאיתים. אחת היא מלחמת ד' של ישראל, שיסודה הוא רק הגברתה של האורה האלהית, הדורשת את יסוד המשפט ממקורו הטוב. ובכל מקום שאתה מוצא אגוריות של גויים, אף על פי שדינם כדיני ישראל, אסור לדון בפניהם, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני גויים. כי המקור של החברה האנושית. המפורדת ללאומים לוחמים זה בזה בלא רחמים. יונק הוא עדיין ממקור הרשעה, והצורה המשפטית באה לא מהמלחמה נגד העוול בכלל, אלא מהרשעה וצרות העין נגד האיש האחר שאינו בעל אותו הרכוש, וההזדמנות הארעית שנתדמו הדינים בצורתם החיצונה, אינה יכולה לטהר את הזהומה המקורית של נטיית הנפש שיסוד המשפט יונק ממנה.

מאירי בבא קמא נו ע"א:

וכן הרבה נכללו בד"ן זה כמו שאמרו בכאן מיהו טובא איכא כגון ליבא וליבתו הרוח ס' א' וכגון שסה בו קלב ונחש וכגון הרחקת סולם מן השוכר ונפיקת הפשתן הנזכרים בפרק לא יחפור כ"ב ב' כ"ו א' וכגון נתיאש ולא גדרה ב"ב ב' ב' סלק את הכרים האמור בפרק כיצד הרגל כ"ו ב' הבאיש מריחו האמור למעלה מ"ח ב' הוזקה באכילה נפל מקול הכריה נ"ב א' והרבה כיוצא באלו שהם גרמא ופטור אלא שיש מהם שפטור אף בדיני שמים והוא שאין כונתו כלל להיזק כי הוא יודע תעלומות לב:.....

שו"ע: סימן שפו - חילוק שבין גרמא בנזקין לדינא דגרמי, והזרק כלי מראש הגג:

(א) קיימא לן כרבי מאיר דדאין דינא דגרמי. (ודוקא באדם חייב דינא דגרמי, אבל בבהמה, לכולי עלמא פטור) (נ"י פ' הפרה). לפיכך הדוחף מטבע של חבירו עד שירד לים, חייב, אף על פי שלא הגביהו. וכן הפותח מטבע של חבירו והעביר צורתו, חייב...

(ג) וכן הזורק כלי שלו מראש הגג, והיו תחתיו כרים וכסתות שאם יפול עליהם לא ישבר, וקדם אחר וסלקם, ונחבט הכלי בארץ ונשבר, חייב המסלק; וכן כל כיוצא בזה: הגה - וי"א דזה מקרי גרמא בנזקין ופטור. וכן בדוחף מטבע של חבירו או פחת צורתה, פטור, דהוי גרמא בנזקין. ולכן אפילו זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות, וקדם בעצמו וסלקו, אפ"ה פטור...

...מיהו משמתינן ליה עד דמסלק היזיקא. וכן בכל גרמא בניזקין (תשו' רשב"א סי' אלף נ"ב ותשובת רמב"ן סי' ר"מ ור"י ונ"י פ' לא יחפור). י"א דבכל גרמא בנזקין, אם הוא דבר שכיח ורגיל, חייב לשלם משום קנס (תוס' פרק לא יחפור בשם ריצב"א). ולכן יש מי שכתב דראובן שמכר מקח לעו"ג, ובא שמעון ואמר ליה לעו"ג שאינו שוה כל כך, חייב לשלם לו (מהר"ם מריזבורג). ואפשר דכי האי גוונא הוי כמסור, דחייב, כדלקמן סי' שפ"ח...

הרב אברהם שפירא זצ"ל, תחומין ג

ברוח זו יש ל
בנזיקין. מבחינת
כפרשנות רחבה י
מקום להכיר בח
"גרמא" למשל ה
(לרש"י ב"מ צא,
שהתחייבות לשל
גם בדיני אדם בש
תקנות שמחייב ו
בניגוד לרוח התו
חו"מ סי' יב, ב),
קנינים וחוזים יר
פתרונות חדשים
שיתעמק בהלכה
בקצרה כמה נקוז